

Å skape et hjem – kvinners plass i den tidlige institusjonsbyggingen. Nord-Norge før 1940¹

Torunn Hamran

Institutt for klinisk medisin, Universitetet i Tromsø
Torunnh@fagmed.uit.no

Abstract

Scandinavian welfare research has paid more and more attention to the role played by women in building institutions for children, the sick and the elderly. The new institutions were generally called "homes" and it was precisely this linkage between women and homes that may have led to clear perceptions of what the new "homes" were like. Concepts like motherliness, homeliness and intimacy are presented as important characteristics, despite (or because of) the lack of empirical evidence. Historical research has shown that the home was highly idealised around the turn of the last century, but this idealisation was prescriptive and did not necessarily reflect real homes. The aim of this article is to argue that an institution, or any social system, cannot be perceived in isolation from the particular parties that created them – or from the place where they were created. Only then is it possible to say something about which or whose concept of a home was (attempted) realised. A phenomenological perspective on the home will often take as its starting point people's need for identity, intimacy, security and meaningfulness. From a sociological point of view, the aspects that phenomenology pinpoints as important are created through time-consuming work and relevant categories can be connected with how the work is organised. "A home" can be a lot of things, so the analysis must draw on both material, structural and symbolic aspects.

Keywords: Women's work, caring institutions, meaning of home

Innledning

Skandinavisk velferdsforskning har påvist hvordan spesielt kvinner fikk en sentral plass i den tidlige institusjonsbyggingen. Gjennom sin virksomhet i humanitære og religiøse organisasjoner opprettet de aftenhjem, mødrehjem, barnehjem, pleiehjem, drankerhjem, sjømannshjem, sykehjem, gamlehjem og tuberkulosehjem i et stort antall (Rosenbeck 1992, Norlander 1995, Åberg 1995, Rimmen Nielsen 1996, Selle 1999, Römer Christensen 1999, Selle & Berven 2001, Lützen 1998, 2003). Betegnelsen "hjem" er gjennomgående, og det er neppe tilfeldig. Historiske bidrag har bekreftet den sterke idealiseringen av familien og hjemmet, etisk, estetisk og pedagogisk, som foregikk i Europa rundt 1900-tallet. Det var et skifte i ideologi, skriver Gro Hagemann, der den økonomisk aktive kvinnen ble avløst av "the angel of the house" – en kvinne som skulle vie sitt liv til den hjemlige sfære (1999:159). Husmorens oppgave var "å danne et hjem som ramme om moral og skjønnhet" (Rosenbeck 1992:463), og hjemmet som rammen om det intime liv går igjen (Vike, Bakken, Brincmann, Haukelien, Kroken 2002:149, Lützen 2003:55, Rimmen Nielsen 1996:95).

Idealet var det borgerlige hjemmet uten praktiske funksjoner, bygd opp omkring veldefinerte roller og en idé om kvinnekjønnets og moderskapets opphøyde natur. Dette idealet skulle tilflytte resten av samfunnet, dvs, arbeiderklassen (Ambjørnsson 1974:7, 256), men det var også det nye forbildet som skulle avløse tidligere tiders anstalter og asylter. Hjemmet ble en viktig metafor for velgjørenheten og vandret fra den kristne-borgerlige filantropi over i den sekulære velferdsstat (Lützen 2003:55).

Den borgerlige familien er også eksplisitt holdt frem som sykepleiens kulturelle grunnvoll, og den første sykepleieutdanningen i Norge, Diakonisseanstalten, blir brukt som eksempel: I Moderhuset ble søstrene innlemmet i et fellesskap, et søstersamfunn, og selv om de ble rekruttert fra ulike sosiale sjikt, opphevet dette langt på vei klassemessige forskjeller. Gjennom utdanning og moralsk oppdragelse ble diakonissene løftet mot "det ideal som fremfor alt ga prosjektet kulturell legitimitet: prestefruen". Det moderne moderskapet, som omsluttet barnet så vel som mannen i intimsfæren, ble utvidet og reformulert som en offentlig rolle (Vike et al. 2002:147–155).

Norsk Finnemisjon og de nye ideene

Også i Norge skjedde det tydelige ideologiske endringer i oppfatningen av hvordan barn, gamle og syke burde forpleies. Ut fra loven skulle fattige som ikke kunne stelle seg selv som regel plasseres i pleie mot betaling, hvis de ikke ble lagt inn på ”offentlige pleie- eller helbredelsesanstalter” (Elstad 2006:134, 139). Den nye fattigloven av 1900 bar bud om en mer human innretning. Betegnelser som anstalter og fattiggårder ble, i hvert fall offisielt, byttet ut med pleie-, syke- og gamlehjem og også navnene på den enkelte institusjon ga, ifølge historikeren Anne Lise Seip, inntrykk av en mer human målsetting. Den gamle fattiggårdens krav til arbeidsytelse skulle avløses av tanken om velfortjent hvile for de gamle (Seip 1984:153, 154). Dette ble i Arbeiderpartiets offisielle kommunepolitikk beskrevet som ”et lyst og vakkert oppholdssted, hvor de trygt og godt kan nyte den fred og hvile, som de saa saart trenger efter et liv i kamp og strid ...”. Det skulle være slutt på den ”hensynsløse, kolde og uhyggelige behandling av vore gamle utslitte kvinder og mænd”.²

Norsk Finnemisjon ble tidlig en sentral aktør i dette arbeidet. De var som navnet tilsier spesielt innrettet mot den samiske befolkningen, og på reiser rundt i landsdelen mente misjonsfolk å ha høstet ”sørgelige erfaringer” om hvor vanskelig det var å yte spesielt gamle og hjelpeløse ”en paa samme tid hensigtsmæssig og forsvarlig pleie”. Løsningen var derfor å ta opp den nye fattiglovens tanke om at ”pleiehjem hvorvidt mulig skal anvendes i større udstrækning end før”. Grunnen til at det ikke fantes slike hjem ”i vore nordlige landsdele” var ifølge misjonens folk ”de store afstande og det ringe indbyggerantal inden hver fattigkommune, dels i de økonomiske betænkeligheder”.³ Rundt 1900 var over 90 % av de registrerte hovedpersoner under fattigstellet barn, alderdomssvake, sinnssyke, åndssvake eller kroppslig syke. Fattigstellet i finnmarkskommunene betalte hovedparten av de kurpengene som drev sykehusene, men offentlig ”kur og pleie” var kostbar støtte (Elstad 2006:144).

I avisen Finnmarksposten ble fattigutgiftene rundt 1900 betegnet som ”store og trykkende” på grunn av stor sykелighet blant fattige og tilsvarende store utgifter til sykehusforpleining.⁴ Norsk Finnemisjon skulle finansiere sine institusjoner ved hjelp av innsamlete midler fra misjonsvennene sørpå. Den daglige driften skulle finansieres enten ved egenbetaling eller over kommunenes fattigstell, i form av kurpenger, noe som ble fremstilt som både bedre og billigere enn eksisterende ordninger.⁵

I 1901 sendte Norsk Finnemisjon et opprop til allmennheten om støtte til et "Pleiehjem for syge og gamle Finner". Noen nærmere lokalisering var ikke bestemt, bare at det skulle være "midt blant Finnerne". Det skulle heller ikke være kun for syke, men også et lyspunkt som minnet om at "den norske Kirke ikke vil glemme det store Bud i Loven".⁶ Hjemmene skulle drives "i den rette ånd og under den nødvendige kontrol" og var innrettet mot gamle og syke som var "uten pleie, uten råd for legeme og sjel".⁷ At Norsk Finnemisjon stilte krav til kristent livssyn var selvsagt. Misjonsgjerningen sto sentralt. Et kristent livssyn kunne være et mål i seg selv – en garanti for god og humanitær forpleining, men det kunne også bli betraktet som et middel til å oppnå den nødvendige orden. Oppdragertanken var ikke fremmed i misjonskretser:

Kvinderne maa løftes, kultiveres, dyktiggjøres – sansen for de gamles velfærd maa økes. Vilde ikke her være en smuk opgave for finnemissionens kvinder?⁸

Hjemmene burde derfor ledes av søstre fra Diakonissehuset, og danne utgangspunkt for et virkelig "Menighetsdiakoni i Finmarken".⁹

Hvordan hjemmene var tenkt, og hva de ble kalt, er ikke alltid noen god indikator på hvordan de ble. Som helt nye ordninger måtte de finne sin form etter hvert som de ble tatt i bruk, og da kunne nye lover, overordnede intensjoner, lokale behov og ulike andre motiver både komme i konflikt med hverandre og med det som var praktisk – og ikke minst – økonomisk mulig.

Idealer og realiteter

Hensikten med artikkelen er å argumentere for at en institusjon, eller et hvilket som helst annet sosialt system, ikke kan studeres uavhengig av de aktørene som skapte dem – eller det stedet de ble skapt på. Det praktiske arbeidet som ble lagt ned i denne første fasen må derfor tillegges større vekt, ikke bare fordi det så ofte blir oversett, men også ut fra en oppfatning av dets fundamentale betydning – materielt så vel som symbolsk.

Institusjonene ble opprettet i Finnmark av Norsk Finnemisjon i perioden mellom 1903 og 1923. Ledelsen i Norsk Finnemisjon, alle menn, var lokalisert i Trondheim, og datagrunnlaget er et omfattende brevmateriale som sykepleiere ansatt på fire utvalgte institusjoner skrev til sine foresatte for å rapportere om virksomheten i nord.¹⁰

Det foreligger altså noen tekster der viktige aktører på feltet selv beretter om hva som skulle til for å bygge, skape og drive ”et hjem”. Disse tekstene er det som danner grunnlaget for mine tolkninger. Jeg tenker, med utgangspunkt i Ricoeur (2002:56-64), at de handlingene som er beskrevet i teksten for det første har funnet sted, men også at de viser utover seg selv – at de har et overskudd av mening, og at denne mening til en viss grad må kunne skilles fra handlingen som begivenhet. Handlinger kan løsrives fra sitt opphav og utvikle sine egne konsekvenser. De setter merke på sin tid, og det er dette Ricoeur betegner som handlingenes sosiale dimensjoner. Tolkningene handler derfor om noe annet enn å avdekke hva de som skapte teksten, tenkte (følte) eller mente, men det innebærer ikke å flytte blikket bort fra individene og det de har gjort. En kulturanalyse kan rette blikket mot de sporene aktørene har satt etter seg. Sporene må tolkes, det vil si at betydninger må skapes (Kaldal 2002:44–47), og dette tolkningsgrunnlaget må gjøres eksplisitt. En kulturanalyse av denne type kan dessuten få frem samspillet mellom institusjon og samfunn og på hvilken måte lokale lokale og etniske forhold spiller inn.

I boken ”Ideas on Institutions” stiller Jones og Fowles nettopp spørsmål ved hvor hensiktsmessig det er å studere institusjoner som ”a generic category”. Ideer krysser hav og grenser og er på mange måter internasjonale, og forfatterne fant det derfor overraskende hvor ofte ideene de undersøkte ”bore the marks of their national origin”(1984:195). Selle og Øymyr har påpekt at forskningen på frivillige organisasjoner hovedsakelig har rettet seg mot aktivitet- og tjenesteproduksjon og i liten grad tatt opp den rollen de spilte som for eksempel kulturbærere (Selle og Øymyr 1995:44). Forskning om aktivitet- og tjenesteproduksjon er imidlertid noe mer enn en oversikt over hvilke institusjoner som ble bygd og til hvilke pasienter. Det er ikke vanskelig å slutte seg til at de frivillige organisasjonene gjorde stor innsats på dette feltet. Her er forskningen etter hvert omfattende, men fortsatt mangler kunnskap om hvordan disse institusjonene ble utformet. Empirisk forskning om hva som detaljert gikk for seg da disse institusjonene tok form, har derfor også blitt etterlyst, og særlig lokalstudier av de sosiale institusjonenes oppbygging og virkemåte i etableringsfasen fra århundredskiftet og utover til 30-tallet (Rimmen Nielsen 1996:105; Selle og Berven 2001:31).

Søstrene som bygde opp disse institusjonene kom uten unntak utenfra, og nettopp sykepleiere er i andre studier tilskrevet en betydelig rolle i å importere, overføre og oversette praktiske erfaringer og ideer fra en kultur til en annen (Abel og Reifel 1996:89). Hjemmene er empiriske realiteter, de er lo-

kaliserte. De skapes gjennom de handlingene bestemte aktører legger ned i dem, og gjennom de samme handlingene realiseres også ideen om et hjem – intendert eller uintentert. I et slikt perspektiv, som også er forsøkt anlagt her, blir ikke kultur noe som kommer i tillegg til, eller ved siden av, aktivitet og tjenesteproduksjon, men er to sider av samme sak.

Å skape et hjem

Det første hjemmet åpnet i 1903, på Kistrand, og ble i legetidsskriftet beskrevet som ”det første av denne slags hjem, som er opført i Finnmark” (Wessel 1929:1153) og i Finnemisjonens historie beskrevet som det første i sitt slag på landsbygda i Norge (Steen 1963:92). Senere kom det flere institusjoner av samme slag, og de brevene som er valgt ut her, er skrevet av kvinner ansatt på hjemmene i Kistrand, Lebesby, Bugøyfjord og Kautokeino.¹¹

De nye institusjonene skulle bestå av en bestyrerinne og en eller to piker – alt etter størrelse og økonomi. Til stillingen som bestyrerinne ble det stilt krav om ”kjendskap til sykepleie og fornøden kyndighet i at forestaa en husholdning paa landet”. Hun måtte ”være sterk av helbred og have interesse av at være finnerne til hjælp baade aandelig og legemlig”.¹²

Diakonisseanstalten leide ut ferdig utdannede søstre til institusjoner og menigheter og fikk også henvendelser fra Norsk Finnemisjon, men etterspørselen var stor og det var umulig å innfri alle søknadene. Norsk Finnemisjon begynte derfor å ansette unge piker som selv meldte seg til tjeneste og fikk sin utdanning bekostet av misjonen.¹³ Utdanningen de fikk kom derfor til å variere. Noen av dem hadde gått noen kurs, vært i tjeneste på en institusjon eller tjent i et hus, eller som en av søkerne; kurs på en kristelig ungdomsskole, bibelkurs og et par måneder på ”aandsvakehjem”: ”Men det er alt for lidet, jeg maa ha en større utdanning”.¹⁴ En av søkerne hadde allerede ett år som elev på sykehus bak seg og hadde ”lært meget i dette aar”. Hun ønsket likevel mer utdanning for ”at blive flink søster”.¹⁵ Johanne og Karen ville begynne med ”bibelkurs hos Henny Dons”, for senere å ta et ”etaarig kursus” i sykepleie på Diakonisseanstalten.¹⁶

Etter gjennomgått utdanning reiste de utvalgte søstrene nordover og bygde opp hjem på de stedene misjonen hadde valgt ut, i en landsdel de knapt nok kjente fra før.¹⁷ De engasjerte seg i byggeprosessen, diskuterte utforminger og løsninger med bygningsarbeiderne og hjalp i det hele tatt til med litt av hvert. På den ene hjemmet var ”[søster] Jørgine og smeden ute og sætter op

telefonstolpe” og på det andre var det diskusjoner med snekkeren om det var best å ”bordklæ skraataket i gangen”.¹⁸

De vevde sengklær og gardiner og tepper av ull som de selv hadde karded og spunnet. Det ble stoppet madrasser og sydd dyner. Alt av utstyr måtte være på plass før hjemmet kunne åpne. Arbeidet innendørs fortsatte etter at hjemmet var tatt i bruk, og utendørs ble det opprettet kjøkkenhage og plantet trær. De trillet stein og jord. De skaffet gris og høns, og noen steder ble det utviklet full gårdsdrift med melkekyr og oppdyrket mark. I Kautokeino skaffet de seg kyllinger, fikk en høne i gave, kjøpte en ku og skrev til styret i Trondheim og takket så mye for at de fikk kjøpe en ku til ”vi blev så glad, så glad”. De hadde kjøpt ”en melkeko”, for det var mest lønnsomt, og den var ”fet og pen” og forresten i slekt med den de hadde.¹⁹

Den daglige driften av hjemmene krevde etter hvert sitt. Innlagt vann og elektrisitet var ikke vanlig de første årene. Vann til klesvask, bading og renhold av husene måtte bæres inn og bæres ut igjen. Husene måtte holdes varme og lampene holdes ved like, og de måtte sørge for brensel til ovnene og olje til lampene. Klær måtte vedlikeholdes og erstattes med nytt etter hvert som det ble slitt ut. Vedlikehold av klær og bygninger var i det hele tatt en kontinuerlig prosess.

De som var syke og sengeliggende trengte daglig pleie og stell, og de som var ekstra dårlige måtte ha tilsyn også om natten – enten ved at søstrene sov på samme rom eller våket over den syke:

Jeg har nu arbeidet både i går nat og i dag uten søvn og må nok kanskje våke i hele nat også. Mens vi holdt på å kavet med middagen kom en mann og spurte om vi tok imot syke. Han kom med sin kone fra en fjelfinby. Jeg har nu så vidt faat hende iseng og gjort færdig værelse til hende. Hun er meget dårlig; vet ikke endda sikker hvad hun feiler, men det tyder nesten på Lungebet.²⁰

Dagen, for ikke å si døgnet, var organisert rundt husholdsoppgaver og pleieoppgaver, og oppgavene kunne komme i konflikt med hverandre og gjøre det vanskelig å få døgnet til å strekke til. Oppgavene fulgte heller ikke bare døgnet, men også ukens og årets syklus. Døgnet med sine måltider og faste tidspunkt for stell inngikk i ukens rytme der bading, vasking av klær og hus var fordelt på ukens dager og der våronn, høyonn og vinterforsyninger av mat, bær, grønnsaker og brensel ble ordnet til bestemte tider av året.

Da vi hadde rodd hjem og båret opp poteten gikk vi til skogs og skulde finde bær, men fand bare krekling, her findes nemlig ikke en flaske saft i huset til vinters/.../

I dag var vi oppe tidlig, staket en mil op igjennom elven og hændet en last med høy og bar op her/.../ Ingen pike har vi, men må se å få tak på en med det første, for veden må vi også bære. Sage og kløve. Så tænker vi å lægge litt mose til kua så vi slipper å kjøpe så meget høy.²¹

Arbeidet fylte dagene, døgnet og året. Arbeidslysten, optimismen og pågangsmotet til de nye og unge søstrene var stor, og hentet næring fra en sterk overbevisning om å gjøre det rette.

Troen var sterk, tvilen gikk mer ut på om de hadde styrke og helse til å gjennomføre den gjerningen de var kalt til.

De nye søstrene var ikke fra stedet og hadde heller ingen lokal forening i ryggen. Norsk Finnemisjon var opptatt av å bygge sine institusjoner på steder der den samiske befolkningen, også den nomadiske, hadde tilhørighet. Selve lokaliseringen var derfor avgjørende og misjonstanken sto sentralt, men utover det ble det ikke stilt noen krav til hvordan selve hjemmet skulle utformes – som hjem. Det ble overlatt til søstrene. De utførte det arbeidet de selv mente skulle til for å skape et hjem, og gjennom arbeidet de la ned gjorde de hjemmet til sitt. De skulle jo også selv bo på disse hjemmene og antok vel at det som var et godt hjem for dem selv også måtte være et godt hjem for andre. Men et hjem kan være så mangt.

Husholdsøkonomi eller et borgerlig familieprinsipp?

Ledelsen i Norsk Finnemisjon var lokalisert i Trondheim, og bestyrerinnen hadde det administrative ansvar for husholdning, piker og pasienter – og noen ganger en dreng. Legetilsyn var et knapt gode. Avstandene var store og legedekningen periodevis dårlig i landsdelen.

Det er ikke så greit å være både læge og søster. ... Jeg venter også s. Jørgine med en dårlig barselpatient. Jeg har helst følelsen av å være på et sykehus i stedet for et gamlehjem.²²

Det var ikke uvanlig at betegnelsen familie ble brukt om alle som hadde sitt faste tilhold på hjemmet. Organisatorisk var denne "familien" uten "mannlig overhode", og hjemmene hadde i det daglige en matriarkalsk ledelsesstruktur. Bestyrerinnen hadde ansvar for hvordan hjemmet ble drevet og arbeidet fordelt, og det var ikke etter mønster av den borgerlige familien. Hennes

sammenligningsgrunnlag eller ideal kommer tydelig til syne i et brev der en bestyrerinne skriver om en pike hun nettopp hadde overtatt fra prestegården. Prestefruen kunne ikke forstå hvordan de klarte seg med denne piken, men de klarte seg godt: ”Vi har ikke så store fordringer vi, for vi kan arbeide selv”.²³ Noen måneder senere sluttet nok en pike på prestegården og prestefruen kom ”oppbrakt” til hjemmet og ba om å få låne en av deres piker: ”Stakkars prestefru” skrev en søster i ett av brevene – ikke uten ironi, for på hjemmet måtte de nemlig ”arbeide selv”.²⁴ Hvor viktig denne organiseringen var, kommer også til syne da en søster fra Holland, som også var prestedatter, kom nordover på frivillig basis. Hun fikk plass på et av hjemmene, men hadde problemer med å bli akseptert innenfor en struktur som tilviste henne en annen rolle enn den hun hadde tiltenkt seg selv. Igjen tok en av søstrene pennen fatt, og skrev til ledelsen om den typen søstre som ikke kunne ”såpas som å bake et brød, men bestyrerinde skal de være og bare de vasker et gulv blir de træt”.²⁵

Innenfor et borgerlig familieprinsipp, eller i en finere husholdning, skulle husmoren administrere sine tjenere og ansatte.²⁶ Det kunne sikkert være travelt nok, men i en vanlig landsens husholdning var det andre regler som gjaldt. Nettopp i slike spørsmål ble søstrenes sosiale bakgrunn tydelig.

Johanne fra Nordmøre hadde verken penger til reisen, klær eller det nødvendig utstyr. Hun kunne ikke engang reise til et møte som Norsk Finnemisjon hadde invitert henne til i Kristiansund. Der var hun lovet fritt opphold, men hvordan skulle hun komme seg til byen? Hennes eneste håp var at været ble så bra at hun kunne gå de tre milene, men i det hele tatt var penger et problem for henne: ”Det er pengespørgsmaalet som har stillet sig iveien naar jeg har tænkt paa denne finnem gjærningen ogsaa”.²⁷ Hun hadde likevel sendt inn en søknad etter å ha blitt klar over at ”Herren vilde ha mig der nord”.²⁸ Anna ville også følge det kall hun hadde båret på i flere år, men da også hun var helt ubemidlet ”maatte missionen i tilfælde bekoste hendes utdannelse”. Hun stolte på at Gud ville være med henne alle dage og gi henne ”krefter saa som dagen er”, men ba likevel Norsk Finnemisjon snarest å underrette henne om ”hvad slags betingelser det er og om jeg blir optat”.²⁹

Flere av de unge kvinnene kom fra enkle kår på sørvestlandet. Noen hadde allerede praksis fra tidligere tjeneste i bedrestilte hushold og utdannelsen fikk de fra institusjoner sør i landet – noen av dem ved Diakonisseanstalten. De bar uansett med seg noen oppfatninger av hvordan hjemmene skulle organiseres, og det var ikke ut fra et borgerlig familieprinsipp. Hjemmene ble organisert ut fra et husholdsprinsipp med begrenset pengeøkonomi. Den kjennetegnes

av at husholdet både er produksjons- og konsumentenhet. Det vil si at produksjonen er orientert mot størst mulig grad av sjølforsyning og den skjer ved bruk av husholdets egne produksjonsmidler og ved deres egen arbeidsinnsats (Fulsås 1987:29).

Påstanden om at sykepleierne hovedsakelig var rekruttert fra middelklassen, slik Vike et al (2002) hevder, stemmer ikke med dette brev materialet.³⁰ Deres fremstilling av ”den borgerlige familien” som ”sykepleiens kulturelle grunnvoll” må også nyanseres. Sykepleiere fikk sin utdanning fra mange steder og det tok tid før utdanningen ble lovregulert og kom i faste former.³¹ Det er heller ikke grunnlag for å hevde at den utdanningen disse søstrene fikk, noen av dem ved Diakonisseanstalten, opphevet klassemessige forskjeller, slik disse forfatterne også hevder at den gjorde.

Søstrene bygde opp en praksis – en sosial struktur – som de trolig var godt kjent med fra sin oppvekst på sørvestlandet, men de bygde den opp på et nytt og for dem fremmed sted.

Naturgitte forutsetninger og menneskelige ressurser

Samemisjonens søstre kom til en landsdel med store årstidsvariasjoner, og i flere av brevene er naturbeskrivelsene slående. Ingen steder var det så pent som der akkurat deres ”hjem” kom til å stå.³²

De gledet seg over lyset som kom om våren, snøen som smeltet litt hver dag, fuglene som sang, og over rabarbragrøt på Kistrand så tidlig som i begynnelsen av juni. Når den ”herlige sommer” var forbi, gledet de seg over hvor lenge det i grunnen hadde vært lyst, registrerte at dagene minket uhyggelig, at mørket kom fort, og trøstet seg med at med slik en fart ville det ikke være lenge til det begynte å lysne igjen.³³ Men stedet – og naturen – var ikke bare vakre eller dramatiske kulisser – alt etter som, men spilte inn i en mer kontant forstand.

Husholdet måtte innordne seg stedet – og naturgitte forutsetninger. Det var basert på et organisasjonsprinsipp som i stor grad krevde en utveksling mellom hus og sted, og det fikk konsekvenser for hjemmets rytme og syklus. Stedets filosofi er nettopp opptatt av hvordan natur og kultur føyer seg sammen (Greve 1999:62). Steder har både en natur – og noen naturgitte forutsetninger og en struktur – en kultur, og disse står i et gjensidig forhold til hverandre. Klima og værforhold i nord var avgjørende for hva de kunne dyrke og hva som ellers sto til rådighet, og bær, fisk og andre naturressurser utgjorde

en viktig del av husholdningen og økonomien på hjemmene. De var avhengige av de mulighetene som naturen ga og hva som kunne skaffes på stedet, men naturens produkter skulle også tilvirkes. All menneskelig tilvirkning, hva det enn er, står i gjeld til naturen, iallfall hva materialene angår. Det mennesket skaper, skaper det ikke av ingenting, men det kan skjule sin naturavhengighet og materialene kan hentes fra andre steder i verden (Greve 1999:64–65), eller materialene kan hentes fra stedet men tilvirkningsmåten kan være importert. For eksempel hvis råvarer fra stedet ble tilberedt etter oppskrifter som søstrene hadde med seg hjemmefra – fra andre steder.

Hjemmets sosiale og økonomiske organisering besto i å utnytte de naturgitte forutsetningene, men også de menneskelige ressursene. Selve arbeidet ble fordelt i forhold til hva den enkelte pasient kunne, og var sterk nok til å klare, og som regel med en klar arbeidsdeling mellom kjønnene. En pasient hadde vært sengeliggende bare i 3–4 dager, og ”har siden vært oppe, ute og fisket”, og en annen ”sager all vor ved og er således et meget nyttig menneske for Gamlehjemmet”.³⁴ En annen var ”en mester i å rense fisk. Dette er mye arbeid, fordi fisk er vår hovednæring. Vi kan bruke 50 kg i uken”.³⁵ Mennene deltok dessuten i slåttarbeid og kvinnene ”hjalp til”.³⁶ De kvinnelige pasientene på Kistrand fikk også tak i ull fra stedets sauer. En av dem spant ”sent og tidlig” og var ”ualmindelig flink til at spinde”, en annen hjalp til med å klippe kofter og en tredje ”spinder og røker tobak”. Flere av konene strikket sokker og strømper til barnebarna og sydde små komager, og de var ”saa lykkelige” hver gang de kunne sende av gårde en pakke.³⁷ På et av hjemmene spant de gamle garn som var usedvanlig tykt og sterkt og ”ligner vist det som ble brukt i gamle dager”.³⁸ Huder og skinn til å sy kofter og komager ble skaffet med assistanse fra de av pasientene ”som forstaar sig paa den slags”.³⁹ Pasientenes arbeidskraft, men også deres kunnskaper og ferdigheter var etterspurt. De var på hjemmebane og representerte selv ekspertisen på området.

Ledelsen i Trondheim skrev i bladet Lappernes Ven at det var ”en og anden” som hogget ved og hentet vann, strikket et par strømper eller votter, men beklaget seg også over at noen ”direkte indtægt for pleiehjemmet er der imidlertid ikke blevet av det”.⁴⁰ Mangelen på kontante penger var et gjennomgående problem. Søstrene ventet på å få sitt ”tilgodehavende av komunene. Det er disværrer lit vanskelig at faa det en skal have”. De hadde sendt både regning og kravbrev uten å få svar, og det var helt umulig å være ”aldeles uten penge”.⁴¹

Flere av finnmarkskommunene opparbeidet seg stor gjeld til hjemmene, spesielt i dårlige tider, og innsamlete midler strakk ikke til. I 1916 ble ”barm-

hjertige” gjennom avisen Finmarksposten oppfordret til å gi torv og ved, men også kontanter som kunne gi balanse i regnskapene i disse dyre tider.⁴²

Den offisielle ideologien var velfortjent hvile, men den gjaldt kun for de som var så skrøpelige at de ikke kunne arbeide. Utover det var den verken et ideal for søstrene eller noe de økonomiske forutsetningene ga adgang til. Snarere skrev søstrene om ”travelhetens velsignelse”, men også om hvor bra det var når de hadde pasienter som kunne hjelpe til.⁴³

Arbeidsmoralen sto høyt blant søstrene. På hjemmene måtte alle arbeide, som i så mange andre hjem – og det gjaldt også pasientene.

Hva er et hjem?

Hjem er et mangetydig begrep, ifølge Somerville, med en rekke dimensjoner av mening (Somerville 1987:532). En psykologisk og fenomenologisk forståelse av hjemmet kan ha sitt utgangspunkt i menneskelige behov som identitet, trygghet, kontroll, privatliv, sikkerhet og intimitet. Et viktig sosiologisk poeng er at de aspektene som fenomenologien påpeker som viktige, skapes gjennom tidkrevende arbeid. Vanlige sosiologiske kategorier har, ifølge Somerville, vært klasse, kjønn og tjenesteforhold, husholdsrelasjoner og husholdsstruktur og i senere tid etnisitet og nasjonalitet. Men de sosiologiske kategoriene gir, med unntak av strukturasjonsteorien til Anthony Giddens, ingen sammenhengende teori om mening (Somerville 1997: 228–234). Giddens beskriver hvordan det lokale samfunn tradisjonelt sett la grunnlag for trygghet og kontinuitet, ontologisk sikkerhet, nettopp gjennom lokalt organiserte rutiner og strukturer (1994b:83). Ifølge Giddens er det rutinene som skaper den egentlige meningsfullhet fordi den daglige kontakt i tradisjonelle samfunn bygde på en velkjenthet som delvis sprang ut av stedets karakter og som ikke må forveksles med intimitet (Giddens 1994b:123). Gjennom påpekningen av intimitet, er det forholdets karakter som trer i forgrunnen. Forbindelsen mellom moderskap, femininitet og intimitet fremstår som egenskaper ved personligheten, og bildet av hustruen og moderen forsterker en ”tokjønnnet” modell for handlinger og følelser (1994a:49). Denne todelingen passer godt med oppfatningen av, eller snarere ideologien om, hjemmet som ”a physical location and a psychological concept” (Bowlby, Gregory, McKie 1997:343). Begrepet ontologisk sikkerhet beskrives riktignok som emosjonelt, snarere enn kognitivt, forankret i det ubevisste – å være eller uttrykt fenomenologisk:

væren i verden. Det dreier seg grunnleggende sett om den tillit de fleste mennesker har til sosiale og materielle handlingsmiljøers stabilitet – eller tillit til den fysiske verdens delvise forutsigbarhet (Giddens 1994b:83).

Giddens' begrep om ontologisk sikkerhet får frem viktige poeng, men det som blir borte er, ifølge Somerville, at "home is part of an ideological construct" (Somerville 1997:228–234). Også andre har påpekt at Giddens legger for sterk vekt på strukturnivået i beskrivelsene av stedets betydning og tilsvarende liten vekt på subjektiviteten og aktørene (Ytrehus 2005:375).

Kvinnens arbeid og vedlikehold av mening

I denne artikkelen har hensikten nettopp vært å gå veien om aktørene og det arbeidet de la ned i institusjonenes første fase, men også å få frem arbeidets materielle så vel som symbolske sider. Det er ofte ikke nok å rette blikket mot emner og felt som har vært forsømt, uten også å utvikle analysemåter som forandrer selve blikket (Kaldal 2002:24).

Søstrene i Norsk Finnemisjon organiserte hjemmene i sitt eget bilde – etter mønster fra en landsens husholdning. Denne strukturen var vel kjent i Nord-Norge. Overgangen fra bondesamfunnet til industrisamfunnet, eller fra en husholdningsøkonomi til en kapitalistisk økonomi var ikke slutført i Norge før rundt 1940, og i Nord-Norge enda senere (Fulsås 1987:50, Selle & Øymyr 1995:17). Samenes tilknytning til stedet og stedets strukturelle (kulturelle) organisering var viktig, men må også nyanseres. Vår- og sommerluften gjorde ofte "længselen til at reise brændende".⁴⁴ Da hendte det at pasienter forlot pleiehjemmet for å bo "i sit telt og stelle sig selv" eller dro til sine egne hjem "hvor de vilde være i sommermaanederne".⁴⁵ Når høsten kom og kulden satte inn, kunne pleiehjemmet igjen være et godt sted å komme til. Norsk Finnemisjon la også stor vekt på at de gamle ikke skulle "savne altfor meget av det, de har været vant til": "De faar beholde sin lappiske dragt og sit sprog, kaffe faar de i rikelig mængde, og tobak utdeles baade til mænd og kvinder, som har været vant med tobak fra før av."⁴⁶ Hvorvidt hjemmene likevel var et godt sted å være på, krever at viktige kulturelle markører som språk og religion også bringes inn i analysen.⁴⁷ Det krever dessuten et mer omfattende kildemateriale enn det denne artikkelen bygger på. Like fullt er det mulig å hevde at selve organiseringen av hjemmene la grunnlaget for en utveksling mellom hjem og omgivelser som i hvert fall delvis kunne skape gjenkjennelse og gi mening,

men da er det nettopp ikke likegyldig hva som ble utvekslet, rent substansielt. Hva som ble produsert av mat og klær, hvordan det ble tilberedt og hvem som representerte ekspertisen på området har stor betydning. Ifølge den amerikanske filosofen Iris Marion Young (1993) er det nettopp gjennom disse oppgavene at hjemmets mening blir skapt. Young er enig i at en arbeidsdeling som tar kvinner bort fra deltakelse i samfunnets mest verdsette aktiviteter kan være undertrykkende, men hun er kritisk til den negative vurderingen av kvinners arbeid. Young viser blant annet til Simone de Beauvoirs fremstilling av husarbeidet som endeløst og repeterende. Syklusen går rundt fra vår til sommer og fra fødsel til død, og kvinnen forsøker å bygge opp en permanent og kontinuerlig verden. Kvinner lever dermed ut den sykliske tiden, en tid uten fremtid eller mål. Oppgavene opprettholder livet, men de kan ikke uttrykke individualitet. Kun mannen er forbeholdt muligheter til å virkeliggjøre sin individuelle subjektivitet gjennom deltakelse i prosjekter som tilfører verden noe. Han skaper utvikling og historie – han er subjekt (de Beauvoir 1970:104, 130). Ifølge Young er kvinners arbeid med å opprettholde et hjem like fundamentalt skapende og meningsbærende som det typiske mannsarbeidet. Det krever at hele ideen om et hjem og dets relasjon til en persons identitetsfølelse revurderes, noe som ifølge Young er mulig ved hjelp av Martin Heideggers utlegning av hva det vil si å bygge og bo (Young 1993, Heidegger 1971). Gjennom å bygge skaper mennesket sin verden og sin plass i denne verden, og etablerer seg som noen med identitet og historie. Å bygge (building) er imidlertid grunnleggende sett egentlig å bo (dwelling), og består derfor både av "construction" og "cultivating". "Construction" betyr å oppføre eller bygge. "Cultivation" eller "preservation", som er det begrepet Young viderefører, kan forstås som å verne om, beskytte og vedlikeholde. Begrepene er kjønnset, og hennes viktigste innvending mot Heidegger er at han videreutvikler begrepet "construction" som den spesifikt menneskelige måte å være i verden på – og fremhever med det de heroiske sidene ved å omskape omgivelsene. Det som går tapt, er mye av det ubemerkete arbeidet som kvinner utfører. Arbeidet med å bevare er ikke bare å holde de fysiske objektene i orden, men også å vedlikeholde og fornye mening. Handlingene er ofte tosidige. På den ene siden brukes mors gamle oppskrifter for å ernære familien, men samtidig holder man ved like en gammel kokekunst – kanskje på et nytt sted. Å gi mening til det individuelle livet gjennom "preservation" er en egenverdi og et aspekt som ifølge Young ikke kan erstattes. I dette perspektivet blir hjemmet et spesifikt uttrykk både for subjektivitet og historisitet, noe som ikke kun kan assosieres

med fremtidighet og det unike øyeblikk der aktøren bringer noe nytt inn i verden. Å bo i verden betyr at vi er lokalisert blant objekter, redskaper, ritualer og praksiser som former den bestemte personen vi er (Young 1993: 140–154). Hjemmene måtte ha både mat og klær. Råvarene kom i hvert fall delvis fra stedet og hvordan de ble tilvirket er langt fra uvesentlig. Den tette ideologiske koplingen mellom hjem, kvinnelighet og intimitet, gjør det lett å overse det produktive og skapende aspektet ved kvinners arbeid – både i materiell, strukturell og symbolsk forstand.

Noter

1. Artikkelen har sitt utgangspunkt i et større forskningsprosjekt i samarbeid med Ingunn Elstad, publisert i boken *Sykdom. Nord-Norge før 1940*, Bergen 2006. Forfatteren takker Ingunn Elstad for et langvarig forskningssamarbeid og redaktør og anonyme fagreferenter for nyttige kommentarer og synspunkter til artikkelen.
2. Det tyvende århundrede. "Litt om arbeiderpartiets kommunepolitikk". Utgitt av Det norske arbeiderparti. Kristiania 1913:154–156.
3. SATø:69:139. Brev fra sogneprest Otterbeck, sogneprest Tandberg og diakon Nilsen til Kjelvik fattigstyre.
4. Finnmarksposten 5.7.1899.
5. SATø:69:139. Brev fra sogneprest Otterbeck, sogneprest Tandberg og diakon Nilsen til Kjelvik fattigstyre.
6. Otterbeck, J. Hvad kan vi gjøre for Finmarken? Fra Diakonissehuset. Et Maanedsskrift for kvindelig Diakoni. Utgivet af Diakonisseanstalten. 19de Aargang 1902. Kristiania s. 19–23.
7. SATø:69:139. Brev fra sogneprest Otterbeck, sogneprest Tandberg og diakon Nilsen til Kjelvik fattigstyre, Steen 1963:49.
8. Tandberg, G. Kvindernes stilling hos finnerne, Lappernes Ven, nr.17, 1911.
9. Otterbeck, J. Hvad kan vi gjøre for Finmarken? Fra Diakonissehuset. Et Maanedsskrift for kvindelig Diakoni. Utgivet af Diakonisseanstalten. 19de Aargang 1902. Kristiania s. 19–23.
10. Norges Samemisjon, privatarkiv nr. 69, Statsarkivet i Tromsø.
11. Barnhjem og tuberkulosehjem kommer i tillegg.
12. Bestyrerindeposten, Lappernes Ven nr. 12, 1911.
13. Diakonissehuset. Korrespondanse for DH.1884–1910. Journal for Ankommende breve; SATø:69.
14. SATø:69:N 139.
15. SATø:69:13:1919-3.
16. SATø:69:N 138.
17. Norges Samemisjon, privatarkiv nr. 69, Statsarkivet i Tromsø.
18. SATø:69:18:1925-3. Brev datert 13.10.24; SATø:69: N139. Brev av 4.10.1919.
19. SATø:69:19-1925.
20. SATø:18:1925-1. Brev datert 31.1.25.
21. SATø:69:18:1924-4. Brev datert 19.9.24.
22. SATø:18:1925-1. Brev datert 31.1.25.
23. SATø:69:13:1919-2. Brev datert 20.8.1919.

24. SATø:69:13:1919-3. Brev datert 16.11.1919.
25. SATø:69:13:1919:1. Brev datert Kristi Himmelfartsdag 1919.
26. Irene Storvik (1962:74) har undersøkt arbeidsforholdene til hushjelpene i mellomkrigs-tida, med særlig vekt på Tromsø, og bekrefter påstanden om at bedrestilte kvinner ikke deltok i husarbeidet selv.
27. SATø:69:138. Brev datert 17.11.1915.
28. SATø:69:10. Brev datert 4.2.1916.
29. SATø:69:10:1915,1-2.
30. Vike (et al 2002,162) skriver om norsk sykepleie, men benytter en referanse fra dansk sykepleie. Kari Martinsen har studert nettopp Diakonisseanstalten, og i følge henne er det vanskelig å gi utfyllende opplysninger om søstrenes sosiale status på grunn av få oppbevarte søknader. Forstanderen selv kommenterte imidlertid så sent som i 1919 at det var "paafaldende" at et så "ringe Antal Prestedøtre" hadde søkt anstalten (1984:97).
31. Se Elstad 2006:377–397: Sjukepleieyrke i Nord-Norge.
32. SATø:69:18:1924-4, 18:1925-1 og 2. Brev datert 9.6.1925 og 24.6.1925.
33. SATø:69. Diverse brev fra hjemmene i Kautokeino og på Kistrand.
34. SATø:69:18:1925-2.
35. Fra Kistrand Pleiehjem, Samenes Venn, februar 1927.
36. SATø:69:18:1925-2.
37. SATø:69: N 139:69:13:1919-3 Brev datert 12.11.1921, 16.11.1919.
38. SATø:69:20:1926–1927:28. Brev datert 23.5.1927.
39. SATø:69:13:1919-1.
40. Lappernes ven nr. 24, 1910.
41. SATø:69:19:1926-1.
42. SATø:69:10:1915-1. Brev datert 31.8.15, Finnmarksposten 25.7.1916.
43. SATø:69:10:1915-2.
44. SATø:69:13:1919-3. Brev datert 13.7.1919.
45. SATø:69:18:1925-2; SATø:69:13:1919-3.
46. Lappernes Ven nr. 24, 1910.
47. Se Hamran 2006, s. 442–493.

Litteratur

- Abel, E.K. & Reifel, N. (1996) Interactions between Public Health Nurses and Clients on American Indian Reservation during the 1930s. *Social History of Medicine* 89, 99–108
- Ambjørnsson, R. (1974) *Samballsmodern. Ellen Keys kvinnoppfattning till och med 1896*. Göteborgs Universitet. Institutionen for idé och lärdomshistoria
- Bowlby, S., Gregory, S. og McKie, L. (1997) Doing home: Patriarchy, Caring, and Space. *Women's Studies International Forum*, 20, 3, 343–350
- de Beauvoir, S. (1970) *Kvinnen det annet kjønn II*. Oslo:Pax
- Elstad, I. (2006) "Dei sjuke på fattigkassa," s.128–148. I: Elstad, I & Ham-

- ran, T. *Sykdom. Nord-Norge før 1940*. Bergen: Fagbokforlaget
- Fulsås, N. (1987) Hushaldsøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland, 1850–1950. *Historisk tidsskrift* 1, 28–52
- Hagemann, G. (1999) ”De stummes leir? 1800–1900,” s.135–227. I: I. Blom & S. Sogner (red.) *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen Akademisk
- Heidegger, M. (1971) *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper and Row
- Greve, A. (1999) Fellesskapets sted. *Sosiologisk Årbok* 2, 33–54
- Giddens, A. (1994a) *Intimitetens forandring*. København: Hans Reitzels Forlag
- Giddens, A. (1994b) *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzels Forlag
- Jones, K. & Fowles A.J. (1984) *Ideas on Institutions*. London: Routledge & Kegan Paul plc
- Kaldal, I. (2002) *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*, Oslo: Det Norske Samlaget
- Lützen, K. (2003) ”Den borgerlige filantropi som forudsætning for velfærdsstaten”, s.47–57. I: Klaus Petersen (red) *13 historier om den danske velfærdsstat*. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2003
- Norlander, K. (1995) ”Den kollektivistiska husmoderligheten. Södra KFUK och fabriksarbeterskorna i Stockholm 1887–1930”, s. 104–128. I: M.T. Sjöberg & T. Vammen (red) *På tröskeln til välfärden*, Stockholm: Carlsson Bokförlag
- Ricoeur, P. (2002) ”Tekstmodellen – meningsfuld handling betragtet som en tekst,” s. 49–74. I: M. Hermansen & J. Dahl Rendtorff (red.) *En hermeneutisk brobygger – tekster av Paul Ricoeur*. Århus: Forlaget Klim
- Rimmen Nielsen, H. (1996) Socialpolitiske karrierer. *Arbejderhistorie. Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie*, 4, 93–107
- Rosenbeck, B. (1992) ”Endringer i arbeidet,” s. 355–488. I: I. Blom (red.) *Cappelens Kvinnehistorie II*, Oslo: J.W. Cappelens forlag AS
- Rømer Christensen, H. (1999) Med kvinderne til velfærdsstaten – Kvindeorganisering i Danmark 1920–1940. *Kvinder, køn og forskning* 4, 6–20
- Selle, P. (1999) ”Sivilsamfunnet tatt på alvor,” s. 64–93. I: Ø. Østerud (red) *Mot en ny maktutredning*, Oslo: Gyldendal Akademisk
- Selle, P. og Øymyr, B. (1995) *Frivillig organisering og demokrati*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Selle, P. & Berven, N. (2002) ”Kvinner, organisering og makt,” s. 9–37. I: N.

- Berven & P. Selle, P. (red.) *Svekket kvinnemakt. De frivillige organisasjonene og velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Seip, A.L. (1984) *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740–1920*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Somerville, P. (1987) Homeless and the Meaning of Home. *International Journal of urban and regional Research* 16, 529–539
- Somerville, P. (1997) The social construction of home. *Journal of architectural and planning research*, 3:226–245
- Steen, A. (1963) *Finnemisjonen 75 år*. Trondheim: Norsk Finnemisjonselskap
- Vike, H., Bakken, R., Brinchmann, A., Haukelien, H., Kroken, R. (2002) *Maktens samvittighet. Om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten. Makt- og demokratiutredningen 1998–2003*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Young, I. (1993) *Intersecting Voices. Dilemmas of gender, political philosophy, and policy*. New Jersey: Princeton University Press, Princeton
- Wessel, A.B (1929) Hygiene, social medisin, lægeforshold m.v.. *Tidsskrift for Den norske Lægeförening*, 49:1094–1167
- Ytrehus, S. (2005) Eldre og bolig – bare et spørsmål om boligkapital? Om bolig, flytting og stedsidentitet blant yngre eldre. *Sosiologisk tidsskrift* 13, 4, 363–378
- Åberg, I. (1995) ”Filantroper i aksjon. Filantropiska fruntimmersföreningar i det tidiga 1800-talet,” s. 9–33. I: M.T. Sjöberg & T. Vammen (red) *På tröskeln til välfärden*, Stockholm: Carlsson Bokförlag

Sammendrag

Kvinneres rolle i byggingen av institusjoner for barn, syke og gamle har fått stadig større oppmerksomhet i den skandinaviske velferdsforskningen. De nye institusjonene fikk gjennomgående betegnelsen ”hjem”, og nettopp koplingen mellom kvinne og hjem kan ha ført til klare oppfatninger om hvordan de nye ”hjemmene” var. Betegnelser som moderlighet, hjemlighet og intimitet fremstilles som sentrale kjennetegn, til tross for (eller på grunn av) av manglende empirisk belegg. Historisk forskning har påvist en sterk idealisering av hjemmet rundt 1900-tallet, men den var preskriptiv og reflekterte nødvendigvis ikke virkelige hjem. Hensikten med denne artikkelen er å argumentere for at en institusjon, eller en hvilken som helst sosial orden, ikke kan sees uavhengig av de bestemte aktørene som skapte dem – eller det stedet de ble skapt på. Først da er det mulig å si noe om hvilken, eller hvis, idé om et hjem som ble (søkt) realisert. Et fenomenologisk perspektiv på hjemmet tar gjerne utgangspunkt i

menneskets behov for identitet, intimitet, trygghet og mening. I et sosiologisk perspektiv blir de aspektene fenomenologien påpeker som viktige, skapt gjennom tidkrevende arbeid, og relevante kategorier kan være knyttet til arbeidets organisering. "Et hjem" kan være så mangt, og analysen må derfor trekke vekslers både på materielle, strukturelle og symbolske aspekter.